

УДК 37.013.77

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОГО  
САМОРОЗВИТКУ**

**К.О.Соцький**

***Анотація.** У статті з'ясовано суть, основні напрями та чинники професійного саморозвитку майбутніх фахівців; визначені завдання викладачів вищої школи щодо здійснення керівництва професійним саморозвитком студентів.*

***Ключові слова:** професійний саморозвиток, самовиховання, самоосвіта.*

***Аннотация.** В статье выяснена суть, основные направления и факторы профессионального саморазвития будущих специалистов; определены задания преподавателей высшей школы относительно осуществления руководства профессиональным саморазвитием студентов.*

***Ключевые слова:** профессиональное саморазвитие, самовоспитание, самообразование.*

***Summary.** Essence, basic directions and factors of professional саморазвития of future specialists, is found out in the article. The tasks of teachers of higher school are certain in relation to realization of managing professional саморазвитием of students.*

***Keywords:** professional self-development, self-upbringing, self-education.*

**Постановка проблеми.** Унікальність нинішньої соціально-культурної та економічної ситуації в Україні і світі загалом полягає в тому, що необхідність перетворень у суспільстві ставить проблему

розвитку людини в ранг пріоритетних завдань. Практика показує, що традиційні форми професійної підготовки майбутніх фахівців уже не можуть охопити те велике коло завдань, що стоять перед випускниками ВНЗ, виходячи з сучасних вимог. Майбутній фахівець має бути освіченим, конкурентоспроможним, мобільним, самостійним у прийнятті рішень, відповідальним за наслідки своєї діяльності, гармонійно розвиненим, володіти науковим стилем мислення, уявленнями про природничо-наукову картину світу, з розвинутою екологічною відповідальністю. Нагальною потребою є ефективне формування людини майбутнього із залученням її особистих зусиль і резервів. Тому професійний саморозвиток розглядається сучасними науковцями як специфічний вид професійної діяльності фахівців, як невід'ємний компонент їхньої професійної підготовки та перепідготовки.

**Аналіз наявних досліджень проблеми.** Результати практичної діяльності, а також психологічні та педагогічні дослідження в різних системах праці свідчать, що професійний саморозвиток завжди є результатом усвідомленої взаємодії фахівця з конкретним соціальним середовищем, у процесі якої він реалізує потреби виробити в себе такі особистісні якості, що забезпечують успіх у професійній діяльності і в житті загалом. Виконання важливих завдань, що постають на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України, потребує якісного вдосконалення системи професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації. Це вимагає від викладачів таких закладів оновлення змістового компонента процесу навчання, забезпечення готовності майбутніх спеціалістів до постійного самовдосконалення, підвищення рівня їхньої професійної культури, освоєння викладачами й студентами нових методів і прийомів навчальної діяльності, підвищення якості підготовки медичного працівника [3, с.1].

**Мета статті** – з'ясувати суть, основні психолого-педагогічні характеристики, напрями та чинники професійного саморозвитку майбутніх фахівців.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Професійний саморозвиток – явище особистісно-соціальне. При цьому власне вплив соціальних умов (зокрема конкретних соціальних чинників професійної діяльності) на професійний саморозвиток значно опосередкований самою особистістю, наявністю її внутрішніх феноменів, що вже склалися, системою особистих вимог людини до самої себе. Тому вважаємо, що професійний саморозвиток фахівців – це свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня своєї професійної компетентності й розвитку професійно значущих якостей відповідно до зовнішніх соціальних вимог, умов професійної діяльності та особистої програми розвитку.

В основі цього процесу лежить психологічний механізм постійного подолання внутрішніх суперечностей між наявним рівнем професіоналізму („Я-реальне професійне”) і деяким уявним (змодельованим) його станом („Я-ідеальне професійне”). Джерела професійного саморозвитку фахівців знаходяться в соціальному оточенні. Саморозвиток як соціальний процес базується на вимогах суспільства й професії до особистості фахівця. Причому вимоги, що пред'являються, мають бути дещо вищими за наявні можливості конкретної людини. Тільки в цьому випадку виникають передумови до саморозвитку у вигляді внутрішніх суперечностей у процесі провідної діяльності фахівця, результатом розв'язання яких є процес цілеспрямованого розвитку власної особистості.

Наступною важливою передумовою, що забезпечує початок процесу саморозвитку, є ставлення самого фахівця до вимог, що пред'являються. Цілком зрозуміло, що за умови індивідуального (байдужого) ставлення до них ніякої мови про розвиток власної особистості бути не може. Тільки за усвідомленого ухвалення вимог, що пред'являються, фахівець відчуватиме потребу в саморозвитку. Потреба знаходить свій предмет в образі „Я-ідеальне професійне” і стає мотивом у роботі над собою.

Отже, якщо джерело професійного саморозвитку знаходиться в соціальному оточенні, то рушійні сили цього процесу слід шукати всередині особистості – у вигляді мотивів професійного саморозвитку людини. Звідси маємо висновок для викладачів ВНЗ: щоб успішно управляти процесом саморозвитку студентів, необхідно розв'язувати двоєдине завдання – створювати відповідні умови повсякденної професійної діяльності й формувати (виховувати) в них відповідні потреби й мотиви.

Метою професійного саморозвитку є досягнення усвідомленого та засвоєного образу (ідеалу) висококваліфікованого фахівця, культурної людини. Оскільки саморозвиток – процес неперервний, такий, що діалектично розвивається, то й мета його, поняття про ідеал постійно змінюються, вимоги до нього постійно зростають. На практиці це виявляється в тому, що мета саморозвитку по суті недосяжна ніколи, вона постійно вислизає, як лінія горизонту. Отже, межі розвитку особистості не існує.

Професійний саморозвиток фахівців здійснюється в двох взаємопов'язаних формах – самовиховання та самоосвіта, що взаємно доповнюють один одного, впливаючи на характер роботи людини над собою. Разом з тим, це два відносно самостійних процеси, що передбачають як загальні, так і особливі умови їх організації.

Самовиховання виступає як активна, цілеспрямована діяльність людини щодо систематичного формування та розвитку в себе позитивних і усунення негативних якостей особистості. Саме завдяки самовихованню забезпечується свідоме прийняття зовнішніх регулюючих чинників, а особистість стає активним суб'єктом свого творення. Адекватна самооцінка, самопізнання та самоаналіз сприяють чіткому визначенню мети самовиховання [1, с.88-90]. Самопізнання, визначаючи напрям самовиховання, впливає на *саморозвиток* і *самовдосконалення* особистості. На такий зв'язок вказують представники зарубіжних теорій особистості А.Маслоу і К.Роджерс.

Психолого-педагогічна наука розглядає самовиховання і здатність до самоосвіти як найважливішу, кінцеву умову реалізації виховного процесу, оскільки саме самовиховання є результатом виховних зусиль усіх соціальних інститутів держави: сім'ї, закладів освіти та ін. [5; 6]. Основним же змістом самоосвіти є оновлення й удосконалення наявних знань, умінь і навичок з метою досягнення бажаного рівня професійної компетентності.

Фахівець має виразно уявляти, що саморозвиток – це глибоко інтимний, особистісний процес, який не терпить шаблонів, стереотипів, жорстких рамок і директивних вказівок. Змістова сторона процесу саморозвитку залежить від віку й індивідуальних особливостей конкретної особи, від посади й характеру професійної діяльності, від рівня керівництва цим процесом з боку керівників і взаємної вимогливості в конкретних колективах. У той самий час, як показують практика й наукові дослідження, за всієї своєї багатоваріантності й суб'єктивності в процесі роботи над собою є щось загальне – у змістовому плані фахівці, як правило, займаються самовдосконаленням у таких основних напрямах:

- а) розвиток моральності, розширення свого світогляду;
- б) удосконалення професійних і організаційних якостей;
- в) формування загальної, технологічної, правової культури, естетичних і фізичних якостей;
- г) постійне оновлення знань, удосконалення практичних навичок і умінь;
- д) формування навичок самостійної роботи над собою, здібності до постійного самовдосконалення, стійкої мотивації особистісного розвитку;
- е) вироблення уміння управляти своєю поведінкою, потребами й відчуттями, оволодіння методами й прийомами емоційно-вольової саморегуляції.

Практика показує, що цей зміст реалізується не в кожній діяльності, не всяка діяльність є діяльністю із самовдосконалення. Професійний саморозвиток передбачає не просте пристосування вчинків до зовнішніх вимог, а активний розвиток якостей особистості в процесі професійної діяльності. Саме на цю особливість звертає увагу відомий польський педагог В.Оконь, виокремлюючи в будь-якій діяльності дві сторони – адаптивну й творчу [4]. Адаптація дозволяє фахівцеві ознайомитися й асимілювати (привласнювати) напрацьовані підходи, наявні уміння й навички з арсеналу своєї професії, а самостійна творча діяльність повинна дати йому можливість спробувати розвинути власні сили та можливості шляхом виходу за межі стереотипних дій і способів і на основі цього рухати вперед себе й свою професійну діяльність. Саме творча сторона діяльності є визначальною в процесі саморозвитку. На жаль, як свідчать результати дослідно-експериментальної роботи, більшість фахівців зупиняються в своєму розвитку на рівні адаптаційних процесів.

У зв'язку з цим, педагогічно обгрунтоване керівництво процесом професійного саморозвитку передбачає розуміння викладачами ВНЗ того, що принциповою умовою саморозвитку є включення майбутнім фахівцем у поняття „успішний результат” не лише досягнення нормативних, визначених різними документами показників і стандартів зовнішніх параметрів діяльності, а й рівня задіявання та розвитку при цьому професійно-значущих якостей, знань, умінь і навичок власної особистості. За такого ставлення до себе і до своєї діяльності створюються внутрішні умови, духовно-інтимна атмосфера, в якій відбувається процес перетворення зовнішнього впливу на людину у факт особистого самовдосконалення.

Керівництво процесом саморозвитку майбутніх фахівців буде більш ефективним, якщо розглядати його як складну функціональну систему, що має свою логіку розвитку й відносно самостійні етапи протікання. Структурно процес професійного саморозвитку фахівців складається з чотирьох основних логічних взаємопов'язаних етапів:

- 1) самопізнання та ухвалення рішення на саморозвиток;
- 2) планування та вироблення програми саморозвитку;
- 3) безпосередня практична діяльність щодо реалізації поставлених завдань у роботі над собою;
- 4) самоконтроль і самокорекція цієї діяльності.

Взаємозв'язок і послідовне виконання завдань чотирьох етапів саморозвитку під час навчання у ВНЗ призведе до очікуваного результату: вдосконалення професійної підготовки майбутнього фахівця, розвитку його професійно-значущих якостей. Разом з тим, кожен етап володіє значною самостійністю,

вирішує певні завдання, без реалізації яких був би неможливий процес професійного розвитку фахівця.

Початком великої й копіткої роботи фахівця з професійного саморозвитку є етап самопізнання. Самопізнанням є складний процес визначення фахівцем своїх здібностей і можливостей, рівня розвитку необхідних якостей особистості. Без цього неможливе ефективне самовдосконалення. Методично правильно організоване самопізнання здійснюється у трьох напрямках:

1) самопізнання себе в системі соціально-психологічних відносин, в умовах професійної діяльності і тих вимог, які висуває до нього ця діяльність;

2) самовивчення рівня компетентності та якостей власної особистості, яке здійснюється шляхом самоспостереження, самоаналізу своїх вчинків, поведінки, результатів діяльності, критичного аналізу висловів на свою адресу, самоперевірки себе в конкретних умовах діяльності;

3) самооцінювання, що виробляється на основі зіставлення наявних знань, умінь, якостей особистості з пред'явленими вимогами. Неодмінною умовою об'єктивності самопізнання виступає адекватна самооцінка, на основі якої забезпечується самокритичне ставлення фахівця до своїх досягнень і недоліків.

На основі самовивчення та самооцінювання у фахівців виробляється рішення займатися самовдосконаленням. Процес ухвалення рішення на професійний саморозвиток відбувається, як правило, при глибокому внутрішньому переживанні фахівцями своїх позитивних і негативних сторін особистості. По суті, на даному етапі створюється своєрідна модель майбутньої роботи над собою. Тут важливо зуміти вольовим шляхом подолати самовтіху, а деколи і певну розгубленість перед складними завданнями, що з'являються знову і знову.

Рішення на професійний саморозвиток конкретизується на етапі планування. Планування саморозвитку – процес багатозначний. Воно пов'язане: з визначенням мети і основних завдань саморозвитку як на перспективу, так і на певні етапи життя та діяльності фахівця; з розробкою програми (плану) особистісного розвитку; з визначенням організуючих основ своєї діяльності щодо саморозвитку (вироблення особистих правил поведінки, вибір форм, засобів, методів розв'язування завдань у роботі над собою). Планування саморозвитку – справа суто індивідуальна. Разом з тим, головне його призначення – допомогти організувати й упорядкувати роботу над собою.

Підготовча робота, проведена на етапі самопізнання та планування, створює надійну основу для плідної роботи на подальших етапах. При цьому неодмінною умовою результативного саморозвитку є систематична й цілеспрямована робота з удосконалення власних особистісних якостей, наявних знань, умінь і навичок.

На жаль, дотримання правил постійності та систематичності виявляється часто непереборною складністю для студентів з недостатньо сильним характером, які схильні до душевної лінії. Так, згідно з даними проведених досліджень, близько 85% опитаних студентів медичного коледжу вважають професійний саморозвиток справою надзвичайно важливою і необхідною для ефективного виконання своїх професійних обов'язків. У той самий час тільки кожен четвертий серед них займається хоч би якоюсь практичною діяльністю в цьому напрямі. Тобто маємо суперечність, що вимагає для свого розв'язання серйозних наукових підходів.

Ефективність саморозвитку фахівця значно зростає, якщо він докладе достатні зусилля і на етапі самоконтролю та самокорекції. Суть діяльності майбутнього фахівця на цьому етапі полягає в тому, що він контролює роботу над собою, постійно тримає її в полі своєї свідомості (рефлексія) і на цій основі своєчасно встановлює (або запобігає) можливі відхилення в реалізації програми самовдосконалення, вносить відповідні корективи до плану подальшої роботи. З цією метою рекомендуємо студентам вести щоденники, плани, розклади тощо, в яких методом самозвіту відображати зміст, характер роботи над собою, як правило, за минулий день, тиждень, місяць. Окрім поліпшення контролю, це значно збільшує й кількість студентів, які працюють над собою, – тут спрацьовують специфічні психологічні механізми: якщо завдання записане, зафіксоване на папері, то в людини істотно підвищується відповідальність за його реалізацію.

Враховуючи зазначене вище, вважаємо саморозвиток наслідком взаємодії в певний момент внутрішніх (особистісних) характеристик і зовнішніх чинників (чинників соціального оточення), що призводить до виникнення позитивного потенціалу професійного саморозвитку майбутнього фахівця.

Керівництво професійним саморозвитком студентів – це складний, багатогранний процес, що є системою навчальних, виховних, організаційних заходів, спрямованих на забезпечення цілеспрямованої, систематичної та різносторонньої роботи людини з удосконалення своїх якостей. Разом з тим – це тонка, делікатна справа. Вона вимагає від викладачів великого такту, високої загальної й педагогічної культури, справжньої вимогливості й турботи про студентів.

Основне завдання викладачів у керівництві цим процесом полягає в цілеспрямованому спонуканні

студентів до активної роботи над собою, у виробленні в них відповідних мотиваційних установок на різностороннє самовдосконалення, у створенні для цього необхідних умов. Саме керівництво повинне мати творчий характер і залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників. Разом з тим, в організації і здійсненні керівництва професійним саморозвитком студентів необхідно враховувати весь комплекс реальних закономірностей і тенденцій.

Студентський вік є сензитивним для ухвалення відповідальних рішень, пов'язаних з можливостями для професійної самореалізації. Ухвалення рішення багато в чому залежить від того, наскільки студент орієнтований у цінностях, які служать напрямом для подальшого розвитку в професійній діяльності. Отже, цінності допомагають ухвалювати рішення і сприяють мобілізації волі для розв'язання особистісних і професійних завдань[2, с.10].

Тому, спираючись на дані психолого-педагогічних досліджень і на практичний досвід, основними напрямами здійснення керівництва професійним саморозвитком студентів визначаємо такі:

- всестороннє роз'яснення вимог, що висуваються до фахівців у сучасних умовах;
- роз'яснення суті, значення професійного саморозвитку й постановка конкретних завдань щодо самовиховання та самоосвіти;
- ознайомлення студентів з ефективними методами й прийомами роботи над собою та основними напрямами її наукової організації;
- формування позитивної громадської думки, всестороннє стимулювання самовдосконалення;
- контроль і допомога студентам у роботі щодо самовдосконалення;
- включення студентів в активні й різноманітні види діяльності;
- створення студентам необхідних умов для систематичної та цілеспрямованої роботи над собою.

Щодо внутрішніх умов самовдосконалення, то викладачам важливо звернути увагу на два визначальні моменти: формування стійкої позитивної мотивації професійного саморозвитку в студентів і ліквідації в них когнітивних обмежень у процесі роботи над собою. Мета керівництва саморозвитком у цьому плані полягає в актуалізації у студентів мотивів у самовдосконаленні безпосередньо за допомогою моделювання конкретних ситуацій навчальної й практичної діяльності. Загальні закономірності й тенденції оптимізації процесу саморозвитку визначаються цілеспрямованим моделюванням зовнішніх чинників з опорою на рекомендації психологічної науки.

**Висновок.** Отже, одним з основних шляхів керівництва професійним саморозвитком студентів є цілеспрямоване моделювання й розвиток ситуацій самовдосконалення, де майбутні фахівці постійно стикаються з необхідністю активно розширювати та застосовувати наявні знання, уміння й навички, де ставляться в умови, що вимагають від них прояву сформованих професійно-значущих якостей. Систематичність і регулярність дій у подібних ситуаціях сприятиме розвитку особистості з високим рівнем професіоналізму.

### Література

1. Каплінський В.В. До проблеми самовиховання старшокласників: цільовий та організаційно-діяльнісний етапи / В.В.Каплінський // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб.наук.пр. – Випуск 39. – Вінниця: ТОВ „Нілан ЛТД”, 2013. – С.88-93.
2. Карпачёва А. Б. Связь развития самопонимания и успешности обучения студентов: Автореф. дис. ... канд. псих. наук. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» (психологические науки) / Карпачёва Анна Борисовна. – Астрахань: АГУ, 2007. – 20 с.
3. Копетчук В. А. Професійна спрямованість навчання предметів природничо-математичного циклу в медичному коледжі : Дис... канд. наук /Копетчук Валентина Анатоліївна : 13.00.04. – 2009. – 198 с.
4. Оконь В. Введение в общую дидактику : Пер. с польск. / В. Оконь. – М. : Высшая школа, 1990 . – 382 с.
5. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи: Навчальний посібник для магістрів і аспірантів / Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. – К.: ТОВ «Філ-студія», 2006. – 320с.
6. Супрун М.О. Самовиховання і його значення у процесі розвитку особистості / М.О. Супрун, Д.М. Супрун // Нові технології навчання:Наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2009. – Вин. 56. – 121 с.